

SZENCI MOLNÁR ALBERT ÉS CONRAD VIETOR

A XVI—XVII. század fordulóján Európán áthullámzó „judaizálási” irányzattal és annak markáns képviselőjével Conrad Vietorral sajátos kapcsolatba került a Németországot járó Molnár Albert.

Marburgi tartózkodásának első napjaiban 1607. június 17-én kosztot bérelt Conrad Vietor asztalánál és minden bizonnyal ekkor találkozott először Kunigunda Ferinarival későbbi feleségével, aki 1598-tól Vietor neje volt.¹ Meglepő de nem indokolatlan, hogy a marburgi egyetem egykori büszkesége Conrad Vietor, akit az annalesek „*vir Latinae, Graecae, Hebraicae et Chaldaicae linguae pertissimus ... optime meritus*” bejegyzéssel illettek és a kortársak egyértelműen nagytudományú férfinak tartottak, 1607 közepére fizetővendégeket fogadott házában.² Családja a város legtekintélyesebb polgárrétegéhez tartozott. Apja Henrik Vietor hosszan évekig az egyetem rektora volt. Ő maga a keleti nyelvek tanára. A bibliai filológiával való elmélyült foglalkozás azonban — amint az korábban és későbbben számtalanszor előfordult — megingatta hitét a trinitásban. Jóllehet vizsgálódásait éppen ennek bizonyítása érdekében végezte. Ezirányú buzgalmában nevének betűiből anagramot — „*Carus Deo Triuno*” — készített és ezt úton-útfélen tudományos programként terjesztette.³ A héber és arám istennevek kabbalista elemzése, a középkori zsidó grammatikusok és kommentátorok forgatása azonban egyre közelebb vitte őt a zsidó valláshoz. Úgy vélte végül, hogy a trinitás-dogma elfogadhatatlan számára és ezen keresztül az újszövetség tételei is hitelüket veszítették szemében. Valószínűnek látszik, hogy 1607 táján különböző eszéi és teológiai bizonytalansága állását is veszélyeztették. Másikülönben aligha indokolta volna 1608. márciusában Marburgból való távozását egy állítólagos altdorfi álláskereső uttal.⁴ De valójában nem is Altdorfba ment. 1614. december 23-án Szalonikiből keltezett, kedves barátjához Johannes Hartmannhoz intézett levelében elmondja, hogy egyenesen a török fennhatóság alatt levő Szalonikibe utazott. Ott csatlakozott a helyi zsidó közösséghez, felvette a zsidó vallást és circumcizáltatta magát. Hitében boldog azon nem kíván változtatni, de arra kéri barátját járjon közbe érdekében Móric hesseni fejedelelemnél. Szeretne visszatérni elhagyott családjához és zsidóként élni Marburgban. Levele aláírásából kiderült, hogy nevét is

¹ *Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai.* Kiad. Dézsi Lajos. Bp. 1898. 47. — C. Vietor és K. Ferinari esküvőjéről I. Strieder, Friedrich Wilhelm: *Grundlage zu einer hessischen Gelehrten und Schriftsteller—Geschichte.* XVI. Marburg 1812. 301.

² Napló 53—54. — *Effigies et vitae Professorum Academiae Groningae et Omlandiae...* Groningen 1654. 172.

³ Vietor családjáról I. Strieder i. m. 300—302. — Crenius, Thomas: *Animadversionum Philologarum et Historicarum.* VIII. Amsterdam 1709. 218—219.

⁴ Schudt, Johann Jacob: *Jüdische Merkwürdigkeiten.* IV. Frankfurt/Main 1718. 191—192. — Wolf, Johann Christian: *Bibliotheca Hebraea.* I. Hamburg—Dresden 1715. 886.; III. uo. 805. és az ott idézett irodalom. I. m. Dézsi Lajos: *Szenci Molnár Albert.* Bp. 1897. 174—175.

megváltoztatta: „*Moses Pardo, quondam in Gentilismo vocatus M. Conradus Vietor*”.⁵ A Pardo családnév felvételéből arra következtetünk, hogy Vietor a Szaloniki-ből majd Amszterdamból jól ismert szefárd származású Pardo-családhoz csatlakozott Szalonikiben. Úgy véljük Jichák Pardonak a Szaloniki-i tanház aszkéta elveket hirdető vezetőjének környezetében telepedett meg. Erre utal Martinus Opachowsky tudósítása is, aki Szalonikiben találkozott Vietorral és őt meglepődöttnek de rendkívül nyomorúságos környezetben látta.⁶ Vietor levelének a családjára vonatkozó megjegyzéséből az is kiderül, hogy évekig semmi hírt nem kapott Marburgból. De szülővárosában sem tudtak róla semmit, halottnak tekintették. Molnárunk pedig néhány évi udvarlás után 1611. október 11-én feleségül vette Kunigunda Ferinarit. Vietor a visszatérési engedélyt nem kapta meg. További sorsa ismeretlen.

Molnár Alberttel kapcsolatban ennek nincs is jelentősége, annál fontosabbak voltak számára a Vietor-ház körül szerzett ismeretségek. Valószínűnek látszik, hogy még a zaklatott elméjű hebraista marburgi tartózkodása idején, talán az ő közvetítésével került Molnár barátságba Johannes Hartmannal. Láttuk, hogy Vietor Hartmanhoz fordult kérésével, és az 1608-ban kiadott Károlyi-féle Szent Biblia előszavában Molnár tollából meleg szavakat olvashatunk „*az en jo akaro Uram ... Hartmann Janos Orvos Doctor és Mathematicus professzor ...*”-ról.⁷ Molnár ugyanott mond köszönetet Isak Geniusnak és Levinus Hulsius özvegyének. Az előbbi tudományos munkájában, az utóbbi könyvének kiadásában volt segítségére. Mivel Geniusné és Hulsiusné Kunigunda Ferinari tanúi voltak a Molnárral kötött házasságkor ezeket a kapcsolatokat is a Vietor-ház vonzáskörébe utalhatjuk.⁸ Valamiféle sajátos közvetett hírnevet is köszönhetett Molnár a Vietor-ügynek. Az eset ugyanis hamar közbeszéd tárgya lett miután 1614 végén kiderült, hogy Vietor nem halt meg hanem zsidó lett. Már 1615-ben „*Hist. M. Conradi Vietoris Marpurgensis*” címmel pamflet foglalkozott vele, majd bekerült a marburgi egyetem évkönyvébe is. Ezek nyomán a XVII—XVIII. századi szakírók egész sora ismertette a Vietor-ügyet.⁹ Molnár Albert pedig vagy nem tudott, vagy nem is akart tudni neje első férjének sorsáról és elutasított kérvényéről. Igaz, hogy 1613 tavaszán elhagyta családjával Marburgot de később visszatért Németországba ahol bizonyára értesült az ügy újabb fejleményeiről.

Tény az, hogy Molnár Albertre sem Vietor egyénisége, sem elvei, sem tudománya nem voltak hatással. Lehet, hogy az együtt töltött hónapok alatt kénytelen volt meghallgatni házigazdája fejtegetéseit. De ezek a hitében szilárd, tudományos programjában megingathatatlan fiatalembert inkább riaszthatták mintsem megkedveltették volna vele a vietori elveket. Molnár ugyanis már jóval Marburgba érkezése előtt is meglepően tartózkodó volt az egész Európában virágjában álló hebraizálási iránnyal szemben. Pedig ő maga is idézget héber nyelvtani fogalmakat munkáiban és barátai között számos tudós hebraistát is találunk.

Molnár alapfokú héber grammatikai ismereteket szerezhetett debreceni majd később wittenbergi, heidelbergi diákoskodása idején. Közeli barátja volt Thury György, aki elsőként fordította héberre Pálnak az evezusiakhoz és a galátaiakhoz

⁵ Kiadva: Schudt, Johann Jacob: *Compendium historiae Judaicae*. Frankfurt/Main 1700. 494 skk.

⁶ A Pardo-család Szaloniki-i tagjairól I. Rosanes, S. A.: *Korot hájehudim be-Turkijá... III*. Sofia 1938. 184. — Napló 54. — Caesar, Julius: *Catalogus studiosorum scholae Marpurgensis*. IV. Marburg 1887. 95—96.

⁷ *Szenczi Molnár Albert költői művei*. Sajtó alá rendezte Stoll Béla. Bp. 1971. 469. (RMKT XVII. 6.)

⁸ Dézsi *i. m.* 175.

⁹ Caesar *i. m.*—Wolf *i. m.*

írt újszövetségi leveleit.¹⁰ Molnárunk 1604 februárjától nyárközepig Elias Hutter nürnbergi házában lakott és segédkezett Dictionariumja kinyomtatásában. Hutter a kor egyik leghíresebb hebraistája volt. Előbb drezdai egyetemi tanár, majd neves filológus-nyomdász Hamburgban később Nürnbergben. Hutter tántoríthatatlan híve volt az akkoriban divatozó héberősnyelv eszmének. 1586-ban kiadott Cubus Alphabeticus Linguae Sanctae, című munkájában részletesen elemzett egy általa szerkesztett cubust amely lényegében a héber betűsor horizontális és vertikális leírásából alakult ki. Szerinte Ádám e cubusból kivariálható szavakkal adott nevet az őt körülvevő világnak és ennek további bonyolításával jöttek létre a népek nyelvei. Írt héber—latin szótárt és összehasonlító grammatikát is. Legnagyobb filológiai és nyomdászai teljesítménye az 1600-ban kiadott 12 nyelvű Biblia.¹¹ Molnár kapcsolatban állt Johannes Alstedttel, a gyulafehérvári iskola későbbi héber professzorával, aki 1609. december 25-én megtisztelte őt a 3. és a 134. zsoltár héber parafrázisával.¹² Személyes barátság fűzte Johannes Bocatiushoz a kassai iskola kalandos sorsú igazgatójához, aki sírkövének tanúsága szerint foglalkozott a héberrel.¹³

Molnárt nem ragadták magukkal sem ezek, sem további hebraista barátai, ismerősei. Olyannyira nem, hogy az akkor már közel százéves múltra visszatekintő héber—magyar nyelvhasznítás kérdésében sem foglalt állást. Annak ellenére sem, hogy B. Keckermann a Dictionariumot üdvözlő kis versében egyenesen felszólítja erre. Keckermann arra hivatkozik, hogy הַגָּרִים הַחֲרִים (Hágár, hágrim, hágriim) kifejezések a Zs. 83/7, illetve az I. Krón. 5/10 mondatokban már Elia Levitánál is a magyarokat és országukat jelentik. Másik barátja Georg Rem 1604. augusztus 13-án kelt levelében pedig ellentétes véleményt hangoztatott. Molnár bizonyára utánanézett a dolognak Levita valamelyik latin kiadásában. Ott meggyőződhetett arról, hogy Keckermann csak részben idézte helyesen Levitát. A nagy hírű héber nyelvtaníró ugyanis a Zs 83/7 mondathoz megjegyzi, hogy a Targum az arám bibliafordítás itt חֲרִים הַמְּגָרִים (Hungrae)-t ír ami azonos Magyarországgal. De az I. Krón. 5/10-re utalva kifejti, hogy az ott szereplő הַגָּרִים (hágriim) nem magyarok hanem izmaeliták Ábrahám ágyasának Hágárnak leszármazottai.¹⁴ Molnár Rehmnek adott igazat és 1610-ben megjelent magyar nyelvtanában kijelenti, hogy elegendő bizonyíték hiányában a magyar nép eredetéről, nyelvének rokonságáról nem tud semmit.¹⁵

Ez a tudományosan megindokolt tartózkodás azonban nem jelenti azt, hogy Molnár Albert teljesen mellőzte volna a nemzeti nyelvtanokban akkor szinte kötelező héber minták, párhuzamok bemutatását. A Dictionarium előszavában „cs” hangunk általa „cz”-vel jelzett betűképéről elmondja, hogy az abban szereplő „z” amely „ostendens crassiozem et duriozem literae C. pronunciationem: quedmadmodum fit in Hebraeorum etiam literis כַּזְּ בְּכַזְּ et reliquis omnibus exceptis his קַזְּ קַזְּ קַזְּ quae

¹⁰ Dézsi i. m. 96. — Dán R.: *Thury's Hebrew Galatians and Ephesians*. JJS 1968. 71—74

¹¹ Dézsi i. m. 116. — Hessels, Wilhelm Friedrich: *Geschichte der hebräischen Sprache*. Halle 1776. 176—177.

¹² Napló 332—333. — Roth, F.: *J. H. Alstedt*. Monatshefte der Komenius Gesellschaft. IV. 1895. 29—44. — Alstedt héber nyelvtankönyvét 1635-ben Gyulafehérvárott nyomták.

¹³ Dán Róbert: *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon*. Bp. 1973. 32.

¹⁴ Szenczi Molnár Albert: *Dictionarium Latino-ungaricum*. Nürnberg 1604. Az ajánlóversek között. — Napló 161—162. — a Levita kiadásokat I. Fürst, Julius: *Bibliotheca Judaica*. I. Hildesheim 1960. 237—242.

¹⁵ Hegedűs József: *A magyar nyelv összehasonlításának kezdetei az egykorú európai nyelvtudomány tükrében*. Bp. 1966. 97.

punctum dages non recipiunt."¹⁶ A héber nyelvtan szempontjából az idézett példa helyes, bár nem teljesen fedi a feltételezett magyar párhuzamot. Az 1610-ben kiadott *Novae Grammaticae Ungaricae* lapjain több helyen találkozhatunk héber fogalmakkal. A magyar hangok leírásánál Molnár megadja a megfelelő héber hangokat is: a = patach, e = segol, z = zajin, j = jod stb. Az articulus bemutatásánál kézenfekvő volt a héber párhuzam, már Sylvester is élt vele. Ugyanitt előszavában jelzi, hogy „*more Hebraeorum Grammaticorum*” felveszi hetedik esetként a mutativust. Majd ugyancsak a héber nyelvtanírók szokása szerint az egyes harmadik személlyel indítja az igealakok felsorolását. A magyar cselekvő és műveltető igeörzsek vázlatánál már a címben felírja, hogy azoknak milyen héber igeörzs felel meg. (Cal, hiphil stb.) Hegedűs József joggal mutat rá, hogy Molnár mindezt nem héber—magyar nyelvhasználati szándékkal teszi. Csupán azért, hogy a külföldiek számára érthetővé tegyen néhány szokatlan nyelvi jelenséget.¹⁷ Hozzátehetjük, hogy Molnár ezzel eleget tesz a kötelezővé vált divatnak.

A fentiekben bemutatott, lényegükben helyes és jól alkalmazott héber minták és példák után vegyük szemügyre egy tévedését. A magyar igeörzsek tárgyalásánál Molnár a következőket írja: „*Origo verborum Ungaricorum (quedmadmodum radix Hebraeorum) est tertia persona praesentis temporis et numeri singularis.*”¹⁸ A párhuzam itt hibás, mert a héber igeörzsek a befejezett, múltidejű himnemű egyszám harmadik személy. Ez utóbbi negatív példa azt mutatja, hogy Molnár Albert nem forrásból, hanem saját emlékezetéből vette a *Dictionarium* és a *Grammatica* héber megjegyzéseit. Ez egyben azt is jelenti, hogy számára az ószövetség eredeti nyelve különösebb élményt nem nyújtott, mélyebb ismereteket e studiumban nem szerzett. Felfogására, munkáira a kor e divatos áramlata kevés befolyást gyakorolt. Hebraista barátaitól biztos, hogy tájékozódott a héber nyelv és irodalom jelentőségéről a kortársak felfogásáról, nyelvészeti és teológiai vizsgálódásaikról. Ő maga azonban más utakon jár.

A különönc Conrad Vietornak pedig, ha tudományos élményt nem is, de fontos társadalmi kapcsolatokat, az említett befolyásos ismerősöket, pályája későbbi egyengetőit és a leányaival magára maradt Kunigunda asszonyt köszönhette Molnárunk.

Magnifico, Clariss. et Excellentiss. Viro, Dn. Doctori Joh. Hartmanno, Academiae Marpurgensis in Hassia Rectori et Medicinae Professori Publico, Domino et Amico summe colendo.

S. á Deo Israelis.

Clariss. et Excellentiss. Dn. D. Joh. Hartm. Domine et amice clarissime. Scit T. E. quod propter amorem Dei Israelis et stium L. Mosaicae ante annos septem deservi meam patriam, uxorem et sobolem quia nullo modo conquire potui monstrosum et eminentium mysterium Trinitatis, feci ad instar Ruth, quae laudatur in Bibliis, et sub alas Schadai per foedus circumcisionis intravi. Si poteris mihi impetrare securitatem ab Illustriss. Principe Mauritio, vivere in Judaismo in suis terris, mittatur mihi viaticum de meis bonis, quae reliqui, aut de liberalitate Principis; Sin minus propter Deum te rogo, ut indices meae uxori, quod hic in Thessalonica vivo Judaeus in magna pauperitate, ut 100 Ducatos mihi mittat huc in Thessalonicam, Quod antehac in istis septem annis non scripsi, credebam quod esset impossibile per tantas terras mittere chartas, at mihi aperverunt viam facilimam et compendiosissimam Nobiliss. Juvenes, cum quibus jam versor, Dominus Martinus Opacho Wistei tuus amicus, et Stephanus Weismannus Francofurtensis. Quaeso te, mi Domine Hartmanne, scribe mihi de statu meae uxoris et filiarum, quas plurimum salutabis meo nomine. Quid possum facere? In Judaismo et volo et cupio mori, quia Lex Mosaica habet confessionem omnium populorum, qui confitentur quod sit data a Deo. Opt. Max. et alias multas rationes, quas scribam alio tempore

¹⁶ Stoll *i. m.* 464.

¹⁷ Szenczi Molnár Albert: *Novae Grammaticae Ungaricae...* Hanau 1610. 29—30, 38 stb. — Hegedűs *i. m.* 96.

¹⁸ Molnár *i. m.* 85.

Responsum ad meas literas facillime potes mittere ad Francofurtum, de Francofurte Venetiam, inde ad Ragusam, de Ragusa in Sarai, de Sarai in Episcopiam, de Episcopia in Thessalonicam. Si mihi datur licentia morandi inter vos in Iudaismo, tum totus ero tuus amicus et servus Illustriss. Principis Domini Mauritii. Adibo in Constantinopolim, quae est multum vicina ad hanc urbem Thessalonicam, et omnestes novasque, quae accidunt hic in Turcia, fideliter singulis diebus perscribam ad vos: Hoc tempore in civitate nostra Thessalonica singulis diebus accidunt periculosi et horribiles terrae motus, sumus in periculo mortis. Ego quando mandat summus Imperator Audi Israel Dominus Deus tuus unus est, alacri mente moriar, quia nullam rationem faciam de isto mundo, omnem meam delectationem habeo in L. Mosaica, in illa die ac nocte meditor, sicut David dicit, Beatus vir, qui in lege etc. magnam rem, fateor, feci quod reliqui meam Künigundam, sed me non poenitet adhuc dum, quia feci mandatum Dei dicentis: Et anabis Dominum tuum cum toto corde tuo. Hic mundus transit, est necesse cogitare de aeternitate cum pura conscientia, feci quod feci, linguam Hebraicam et Chaldaicam, perfecte scio: Corrupta sunt omnia Biblia latina, Graeca, excepto Hebraeo codice, sed nolo esse prolixus hoc tempore. Deus Opt. Max. det pacem inter vos. Utinam Principes Christiani facerent sicut noster Imperator Turcicus, qui dixit: Deus me fecit Dominum super corpora et bona meorum subditorum, verum animas, ut credant hoc vel illud, non possum cogere, ideoque dat libertatem omnibus religionibus, Fac, quaeso, meum negotium, aut si divina voluntas est ut moriar, et moriar in exilio Turcico, loquere cum mea muliere et cum Illustrissimo Principe Mauritio, ut mihi mittatur aliquid, et ut veniat mulier mea cum omni suo matrimonio; Sed magis velim morari secure in Germania cum Iudaeis, custodiendo in omnibus punctis legem datam in monte sinai. Si esset possibile, tu pro tua prudentia consules.

Saluta omnes Professores, Magistros Marpurgenses, Deus Hebraeorum custodiat Illustrissimum Principem Dn. Mauritium, et re, meamque familiam universam.

Datae Thessalonicae 23. Decembris Annos 1614.

T. Excel. colens
Mosch. Pardo, quondam in Gentilismo vocatus
M. Conradus Vietor, Marpurgensis.

Praesentat. Francofurti 6.
Aprilis Anno 1615.